

Bertha Zoltán

„Hittel hiszek Erdélyben”

Dsida Jenő – erdélyi kortársakról

Költői szerepfelfogásában a „poeta angelicus” Dsida természetesen a kényesen őrzött szellemi, világnézeti függetlenség híve volt. Mit tegyen a költő zörgő csontú éhes emberek, egymás hajába tépő kalmárok, házak körül settenkedő farkasok láttán, ezerféle lobogók csattogása és sohasem sejtett világvégek apokaliptikus jelei közepette – teszi fel a nyugtalanító kérdéseket Olosz Lajos *Barlanghomály* című verseskötetének méltatása kapcsán. S mintha magáról is beszélne, úgy veszi védelmébe azt a művésztípust, aki intim világában egyedül marad, menekül a hörgéstől és csatazajtól, magányosan ül barlanghomálya mélyén, s ezért önzőnek és individualistának bélyegzik – miközben pedig ő a benne elrejtett emberről szól és mindenki képmása előtt hajt fejet önmagában. Mit tegyen tehát a poéta, „aki nem elég ostoba ahhoz, hogy felüljön az újfajta világboldogítások torz cipőkrémreklámjainak? Akinek nem elég hosszú a szakálla ahhoz, hogy cégjegyző próféta legyen? Aki nem elég agyafúrt és becstelen arra, hogy lélek nélkül lelkesítsen és napi zsoldért riadót trombitáljon? (...) aki nem szabadalmazott világnézetek röpcédula-osztogatója, nem kétékes szólamok hangtölcsére, nem társadalmi

hadvezérek adjutánsa, hanem csak poéta? Kicsit gyermek, kicsit szórakozott, de hatványozottan ember: elíziumi harmóniára éhes, s a görög istenek itálára szomjas?” S a válaszba, a konklúzióba foglalt – és némileg önarcképszerű – lírai-vallomások krédó pedig *Az írástudók árulása* Babitsának hitvallásával is összecseng: az autentikus költői magatartás, a szellemi méltóság nem más, mint „az emberi életvágó és szépségigénylés szemrehányó búcsúja az elfordult és eltorzult világtól, a pogány humanista hitvallás életről, halálról és azok értékeiről, a telített egyéniség fejfölemelése a csillagokig, a világba hullott ember révedezése és csodálkozása, a gyermek játszadozása szószirmokkal és gondolatkavicsokkal”. Mert – szögezi le önérzetesen és aforisztikusan –: „A szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet.” (Ehhez képest a propagandairódlalom egyedül üdvözítő programokat követel, azt sem eldöntve, milyen legyen az: „szocialista program, keresztény, liberális, fajvédő, nemzeti, kozmopolita, felekezeti, antiszemita, vegetáriánus, eszperantista vagy kommunista program? Avagy mindegy, csak program legyen és kész

az irodalom? Vagy csak az egyik jó? Mindegyiknek a magáé? Konkurens szatócok harca az irodalom?”)

A nyugatos eszménytartalmakhoz és kifejezőskultúrához kötődő látásmódjuk, szimbolista-impreszionista, újromantikus intonációjuk jelenthette vonzóerejét a nagy erdélyi, helikoni triásznak is Dsida számára – aki finom hallásával és ízlésével, mértéktartó és összetett véleményalkotásával sokféle értéksajátosságukra tudott rezonálni. Reményik Sándorban – a transzilvániai magyar irodalom hőskori romantikájának hírnökében és fogalomává vált képviselőjében – például különösképpen tisztelte a megnemesítő morál apoteózisát, esztétikai átvalóságát, spirituális és szakrális szépségértékét; „a tiszta művészet felületi csillogásán kívül valami mélyről előtörő fényesség is árad belőle: a hitben, böjtölésben, imádságban megtisztult ember arcának fényessége, az eszmékért lüktető szív tüze és sugárzása” – hirdette róla; s hogy „a magyar szó katakombákba visszahúzódó szertartásainak őskeresztényi értelemben vett apostola ő, a lemondásnak, a belső élet tiszta szerénységének, a nagy megtisztulásnak prédikátora”; s tömegek lelkét is megrázó, érzelmeket felkavaró és megmozgató hangja elválhatatlan egységbe forrott a kisebbségi nemzetközösség létfenntartásának minden mozzanatával. Akinek verseiben „a természet és lélek minden szépsége, minden játéka, minden ereje és vihara itt kápráztat, csillog és viharzik”; s úgy zenélnek e költemények, mint meghatározhatatlan hangszer, melynek muzsikájából éppúgy kihalljuk a cselló lágy érzelmességét, mint a kürtök kemény harsogását, vagy a végtelenből érkező és

végtelenbe suhanó széltől zöngetett eolhárfa sejtelmes hangjait. „Erdély irodalomtörténeti nagyságú dalnokának”, az „utolsó bárdnak” a jelentőségét úgy nyomatékosítja itt Dsida, mintha kissé beleérezné abba saját művészeti ideáinak is a megvalósulását. Mert máskor, pontosan és elfogulatlanul, azt is megjegyzi – egyes fiatalabb írók vádjaira reagálva, miszerint Reményik a parnasszisták elefántcsonttornyába húzódna –, hogy ha a finomkodó parnasszienek „bravúros pepecselő ötvösmunkával csiszolták ki ékszerszerű, gondosan programtalan, csak a művészi szépet” célzó verseiket, akkor Reményik éppenséggel „rajta hagyja versein az anyag minden faragatlan durvaságát és merevségét, de ugyanakkor minden sorával megérezteteti azt a közvetlen kapcsolatot, amely az élet és a vers között lüktet. A parnasszienek elsősorban formavirtuózok voltak, Reményik Sándor még utolsó sorban sem az.”

Úgy értékeli és méltányolja tehát Dsida az erdélyi, nemzeti sorsköltészet tagadhatatlan teljesítményeit, hogy az övéhez képesti másságukat egyrészt saját értékszempontjai szerint is méri, másrészt világosan tapintja ki azok háttárait. Tényszerűen állapítja meg például, hogy „az önállósult erdélyi magyar irodalom első évtizedében nem búgtak nálunk a szerelem vágyakozó sípjai. Pán aludt valahol a havasok medvebarlangjában. A pajkos faunok és nimfák nem merészkedtek csiklandó játékra az ólomsúlyú ég alatt. Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Bartalis János és Szentimrei Jenő nemigen írtak úgynevezett szerelmes verseket. Talán Szombati-Szabó István, ez a Debrecenből jött fiatal poéta volt az

egyetlen, aki *Széfa*-ciklusával szerelmes dalokat mert zengeni az erdélyi sziklák között, az egyetemes borongás napjaiban.” Ez a mégsem játszi, idilli, hanem „tusakodó”, „végzetszerű” – és „furcsa illatú”, „egzotikus”, adysan szecessziós és haláltragikumú – szerelmi líra ragadja meg főként Dsidát, miközben e költészet egész retorikai felépítését, „ódon zamatú” szépségeit, biblikus vétetésű, „gondolatritmusos”, „litániaszerű”, „monoton mormogását” („kemény kálvinista magyarságát”) is különösnek és időtállóknak tartja.

Látóhatárának széles kiterjedésével Dsida Jenő bizonyos fokú összekötő, összekapcsoló, így fontos kiegyenlítő-kiegyensúlyozó szerepet is betöltött irányzatok, áramlatok, nemzedékek, változatos szemlélettípusok között. A marosvécsi, helikoni íróközösség vagy az Erdélyi Szépmíves Céh szellemisége, ügye, jelentősége melletti hűséges kitartás közben figyelte nemzedéke, sőt a fiatalabbak sokágú törekvéseit, nem zárkózott el saját korosztályának szenvedélyesebb társadalmi érdeklődésétől és vállalkozásaitól sem, megbecsülte az Erdélyi Fiatalok mozgalmának eredményeit, a főiskolás-értelmiségi kezdeményezések és önszerveződések közösségerősítő tevékenységét. „Magam is azt szeretném, ha az új írónemzedék nyíltabban nézne szembe az élet valóságával” – szögezte le, ugyanakkor a valódi erkölcsi és szellemi minőséget is számon kérve. Ennek jegyében siratta el és méltatta felsőfokon Balázs Ferencet, ecsetelve az erdélyi magyar nép, a falu felemelését célzó hallatlan erőfeszítéseit, legendássá vált, apostoli munkásságát: „Szövetkezetet alapított, minden téren igyekezett megvalósítani eszméit, vasárnapi iskolákon és tan-

folyamokon oktatta népét hasznos és gyakorlati ismeretekre, megváltoztatta a falu képét, és kicsinyben megvalósította mindazt, amit egész Erdélyre vonatkozó érvénnyel megvalósíthatónak hitt.” A minőség magasrendűségének követelményéből nem engedve bírálja ellenben Dsida a fiatalok némely akcióit, illetve rója fel azok sikerületlenségét. Például az *Új arcvonal* (1931) című nemzedéki antológia színvonalát mérlegelve a tehetség jeleit többeknél aggályosan ugyan, de tágkeblűen elismeri, ugyanakkor erőteljesen figyelmeztet a szembetűnő fogyatékoságokra. S nem pusztán a művészi gyengeségekre mutat rá, hanem a legalább irodalmon túli szellemi-ideológiai értékteremtő erő hiányára is; „Éppen az nincs ebben a könyvben, amit a címe ígér. Nincs benne arcvonal. Nincs bátor, tiszta, alapos tudásra fektetett meggyőződés, nincs harc, nincs front, nincs fiatal és újszerű egység. Nincs művészi tökéletesség, és nincs, ami ezt legalább mint irodalmon kívül álló szociális tünet elfeledtetné: világnézeti egység.” Vagyis az önképzőköri jelleg világszemléleti karakterhiánnyal párosul. A „nemzedék árulói” közé sorolhatóság igaztalan vádját is vállalva ismételteti Dsida, hogy a tehetség nem azonos a fiatal-sággal (nem mindenki zseni, aki húszéves, és nem mindenki „kivénhedt »hülye«, aki a negyven évet túlhaladta”), s hogy „a szép kezdet termékeny és nagy tizenöt évéhez” méltó folytatás, őrségváltó utánpótlás egyelőre nemigen mutatkozik (néhány kivételtől – Szemlér Ferenc, Bözödi György, Kiss Jenő munkáitól, illetve a legfiatalabb falukutató, szociografikus, világszemlélet-alakító törekvésétől – eltekintve). Mert az egészre, az erdélyi magyar kul-

túra teljességére és a kisebbségi sorskérdések, a nemzetiségi létprobléma súlyosságára tekintő Dsida minden értéket annak sajátos minőségilehetősége szerint mér, mindenütt az üde, izmos, markáns tehetséget keresi, s egyaránt becsüli a sokféleséget, a különbözőséget meg az együttesen kibontakozó sajátosság tartalmakat. „Ami a kisebbségi magyarság sorskovácsolta egységének jövőbeli képét illeti, korántsem valami olyan külön világnézeti egységre gondolok, mely mindent magában foglal és helyettesít. Szükségesnek látom azonban, hogy minden világnézeti csoportosulás keretében kiérlelődjenek azok a megegyező kisebbségi vonások, amelyek már a kisebbségi önvédelem közös szükségességének felismerését és vállalását jelzik” – vallotta.

Értéktanúsító lényeglátás és elemző differenciáltság egyszerre tükröződik, kedély és bölcsesség egyaránt érvényesül Dsida okfejtéseiben, amikor nagy elődökről, szeretett kortársakról vagy éppen pályakezdőkről szól. Amikor azt vázolja, hogy az idősebbek régi álmokat, emlékeket dédelgető szellemidézgetései helyett a kisebbségi sorba beleszületett fiatalabbak miképpen fordulnak a konkrét helyzetek és valóságtények felé. De hogy a különbség nem több, mint „az egymásra ütő, egymásra megszólalásig hasonló apa és fiú közötti örök különbség”. S hogy a méltó emlékezés nem a múltsiratás, hanem a sors vállalása és a munka folytatása, s ha kell, az elődök pótlása. Ilyen bensőséges tiszteletadással, emberi közvetlenséggel és józan emelkedettséggel rajzolja a kultúraalapító Kuncz Aladár, Kós Károly, Kemény János arcvonásait; de még Szabolcska Mihály korjellemző (főként „a nemesebb értelemben vett

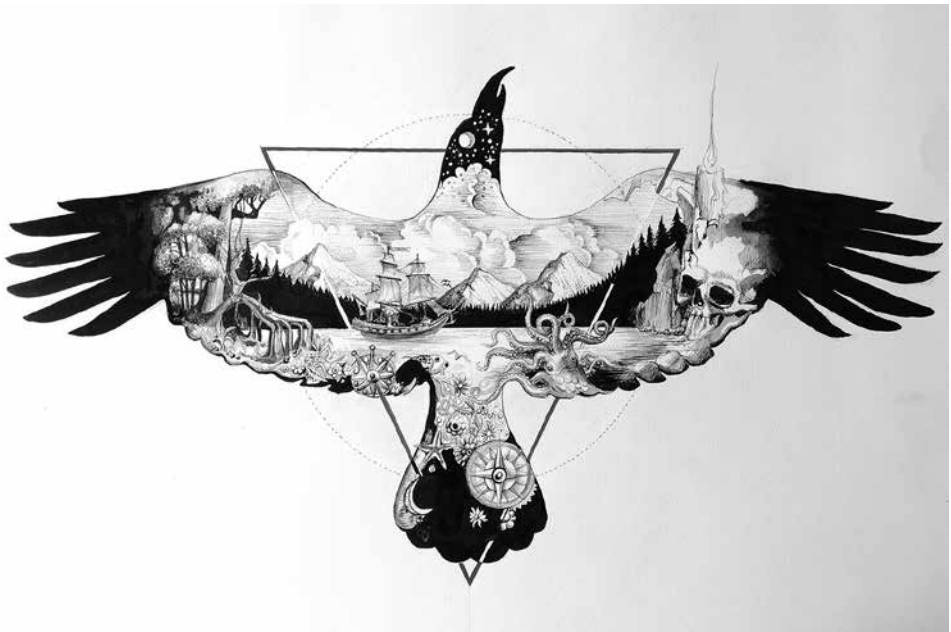
chanson-költészet iránti”) tehetségéről is ejt jó szavakat (a valós mértékeket persze sosem tévesztve el). S mintegy a helikoni szellem magaslatairól lát rá a próza- és drámaírás kiválóságaira is, a „hiperintelligens” (a kezét „a világ pulzusán” tartó) Bárd Oszkártól a világirodalmi rangú Tamási Áronig. Karácsony Benő elbeszélőművészetében a „játshi, könnyelmű és szórakoztató” felszín alatt meghúzódó mély emberi érzéseket, az egyszerűséggel, a pátosz, színpadiasság, nagyképűsködés nélküli természetességgel érvényesülő magvas igazságokat, a „kedves, kedélyes bölcsesség”, „aranyos humor” és szelíden megbocsátó, „férfias jóság” fényét csodálja; s hogy jobboldal, baloldal helyett az író a „napos oldalt” választotta. És lenyűgözőnek találja ugyanakkor Nyíró József „sziklát mozgató, elemi áradással hömpölygő szóművészetét” is, a „székely nyelv, a népi zamatok irodalmivá finomodását”, általa a zordon havasi világ, a székely néplélek elementáris megszólaltatását, a megbabonázó hősiség és tragédia kifejezését – egy „végzetes elrendeltségű, hatalmas lelkű nép felhőkig növvő” mítoszával. A „vad székely rengeteg féktelen, szertelen, súlyos”, de humorral is átszótt romantikája ez, Jack London, Kipling vadonregényei mellé „székely dzsungelkönyvet” helyező valóság és varázslat, amelyben a „sötét havasi emberek” is: emberek; s „ezt a szép, meleg, jóleső, kenyérízű emberséget tudta életre kelteni Nyíró olyan írói hatalommal, tudással és biztonsággal, amilyenre a világirodalomban is kevés példa van”. A regionális sajátosság így tehát éppen nem elszakad, hanem gyökeresen és analogikusan bekapcsolódik a világkultúrába: „akár a préri-

ken száguldó indiánok, az amerikai honfoglalók és kaliforniai aranyásók romantikája”. A székely nyelviség és irodalmiság egyébként is szerves alkotórésze az összmagyar irodalomnak, hirdeti Dsida: „nem üres provinciá- lizmusok és góbéságok összehalmo- zásáról van szó, hanem a székely lélek sajátos, szép és értékes megnyilatko- zásainak belesimulásáról az egyetemes magyar irodalomba, mindenki által érthető, de mégis székely ízű, a székely népgondolkodásnak megfelelő nyel- ven”. A különleges rész csak gazdagítja az egészet. Így történik meg a csángó népköltő, Lakatos Demeter felfedezése is. Azé a verselőé, akinek strófái regő- sök és kobzosok, a *Halotti beszéd*, sőt az ősmagyarok korát idézik, akinek „primitíven döcögő és mégis ősi szép- ségeket csillogtató” népies archaizmusa egy távoli elszigeteltségben sýnylődő és eredendő hagyományvilágát, eredeti nyelvét őrző magyar közösség sorsáról tudósít.

Dsida körültekintő, méltányos szemléletére jellemző, ahogyan példá- ul az induló Wass Albert verseiben is kimutatja mind a bántó utánérzéseket, mind azt a rokonszenves „meditatív elmélyültséget”, amely naivitásával és melankóliájával megkapó hangulato- kat sugalmaz – valami „csöndes erdélyi borút”. Vagy, egészen más területen, Nagy István goromba, naturalisztikus társadalomkritikájának sem az élét kárhóztatja, legfeljebb a metafizikum,

a költészet érintését hiányolja belőle: „az egyetlen villanás, pillanat, lehelet” feltúnését, „mely a földön vergődő em- bert valami örökkévalóval köti össze”.

Mindebből ékesen kitetszik tehát Dsida Jenő mérvadó irodalom- és világfelfogása, amellyel az erdélyiség hivatásáról elmélkedik és értekezik (Németh Lászlóhoz, Tamási Áronhoz hasonlóképpen az erdélyi irodalom- tól várva valami olyanfajta eredeti, nemes, újjáhangolódó értékszintézist, amely felfrissülést, megújulást hozhat az egész Trianon utáni magyarság szá- mára). Az emelkedett, „ragyogóan sok- oldalú kritikai szellem” meghonosítá- sát, az alapos önkritikát és önismeretet igénylő gondolkodás megteremtését sürgeti a költő, hogy azután hitvallá- sos elkötelezettséggel fogalmazhassa meg erre alapozódó eszményeit (s jó okkal idézi ezeket a lélekemelő szava- kat *Dsida Jenő irodalomkritikai prog- ramja* című kitűnő, részletes tanul- mányában Cseke Péter is /in: Cs. P.: *A teljesség sóvárgása*, Bp., Nap Kiadó, 2019/): „Mindenekfölött hittel hiszek Erdélyben. / Ebben a szabad szellemet, humánusot sugárzó földben látom a jövő magyar irodalmának kovászat. Nem szükkörű, erdélyi határokon belül kirobbanó könyvsikereket várok – az kevés lélekszámunk és koldusszegény- ségünk mellett lehetetlen is –, hanem befolyásoló, átalakító, szuggeráló misz- zióteljesítést az összes többi magyar- lakta terület felé!

Holló